

TÜRKÇENİN SÖZVARLIĞINDAKİ YENİ ÖGELER*

Kâmile İmer

*Les mots, sans doute, ne tombent pas du ciel;
ils naissent a leur heure (Matoré 1953:42)*

1. Giriş

Dil değişmesi deyince ilk planda söz varlığındaki yenilikler akla gelmektedir. Dünyadaki ve toplumdaki yenilikler ve değişmeler yeni ögeler sayesinde dilde anlatım bulmaktadır.

Yeni öge (neolojizm), "sözlüksel dizgedeki üretme kurallarına uygun olarak yeni sözlüksel birimlerin yaratılması" (Guilbert 1975:31) biçiminde tanımlanmaktadır. Mortureux (1974: 20) yeni ögelerdeki "yeni" (nouveau) göstergesinin dilde ya henüz bulunmayan bir gösteren biçiminde ortaya çıktığını ya da eski bir gösterenle birleştirilen "yeni anlam"ı belirttiğini söylemektedir. Bu durumda yeni bir kavramın karşılığı olarak yeni bir biçimin ortaya çıkması ya da var olan bir biçimin yeni bir anlamı karşılayacak şekilde kullanılması yeni öge olmakta (Marcellesi 1974: 95; Mortureux 1974:20)¹, bu olgunun ürünleri ise yeni sözlüksel birimler olarak değerlendirilmektedir. Vardar (1977: 161) "yeni sözcük" kimliğiyle karşımıza çıkan ögelerin yeni bir uygarlık ya da toplum olgusu dile getirdiğini, sözlüğün nitel dönüşüm geçirmesini sağladığını, dil içinde yeni bir aşamalar dizisi yarattığını belirtmektedir.

2. Türkçedeki yeni ögelerin değerlendirilmesi

Bu çalışmada Türkçede son on yılda ortaya çıkan yeni ögeler (neolojizm ürünleri) değerlendirilecektir. Daha çok ölçünlü gündelik dil göz önünde bulundurulacak, kitle iletişim araçlarında kullanılan dilden derlenen ve halkın da kullandığı örnekler üzerinde durulacak; belli uzmanlık alanlarında kullanılan yeni ögelere yer verilmeyecektir.

Doğal olarak yeni ögeler her dilde öteden beri var olan yollarla yaratılmakta, böylelikle değişiklikler ve yenilikler adlandırılmaktadır. Yeni ögelerin yaratılmasında değişik dönemlerde aynı yolların ağırlıklı olmaması, dilsel değil daha çok ruhsal ve toplumsal etkenlere bağlanabilir.

2.1. Dizimsel yeni ögeler

Dizimsel yeni ögeler (sentagmatik neoloji)² "morfosentaktik" niteliklidir (Guilbert 1975: 59). Türetme ve birleştirme, söz varlığındaki yeni ögelerin yaratılmasında bu alanda en başta anılan yollardır.

2.1.1. Türetme ve tek sözcüklü ögeler Derivation

Türetme, yeni ögelerin üretilmesinde Türkçede en sık başvurulan yol olarak anılmaktadır. Türkçe Sözlük'teki on altı bini aşkın Türkçe kökenli sözcüğün yaklaşık % 85'ini türemiş sözcüklerin oluşturduğu belirtilmektedir. (Özel 1977: 22). Dil devrimi sürecinde Türkçeyi özleştirme amacıyla pek çok yeni sözcük türetilmiş ve bunlar daha önce Türkçeye girmiş olan Doğu kökenli sözcüklerin yerine kullanılır olmuştur. *Anı, okul, öğrenci, uzman, girişim, yapı, bilim, kural, karşıt, görev, basın, etken, olay, süre* vb. bunlardan birkaçıdır. Türkçenin işlek ekleriyle, bir başka deyişle daha çok sözcük türetmiş olan, dolayısıyla daha çok kullanılan ekleriyle türetilmiş olan sözcükler, daha başka etkenlerin de etkisiyle yerleşmiş, ötekiler unutulup gitmiştir³. Ad ve eylem türeten ekler içinde en sık kullanılanlar ve bunların türettiği sözcük sayısı şöyle saptanmıştır (Özel 1977: 21):

<u>Ekler</u>	<u>Türemiş Sözcük Sayısı</u>
- mak	3900
- lı	1700
- lık	1600
- cı	850
- la-	750
- sız	700
- ma	500
- ş	100
- ç	110
- gın	109
- an	85
- gan	80
- sal	80
- cık	77
- daş	45

Ancak son on yılda ortaya çıkan kavramların Türkçede tek sözcükten oluşmuş türetmelerle karşılanması yoluna pek başvurulmadığı söylenebilir. Gerçi *sivilleştirilmek, holdingleşmek, gurbetçi, çevreci* gibi kimi yeni türetilmiş ögelerle karşılaşılmaktadır, ancak bunların çoğu da önceki 40-50 yıllık dönemde yapılanlardan farklı olarak çoğunlukla yabancı kökenli bir sözcüğün sonuna Türkçe ekler getirilerek oluşturulmuştur *Sivil* (Fr.), *holding* (İng.), *gurbet* (Ar.). *Çevreci*, önceki dönemlerde yapılan türetmelere benzerlik gösteren tek sözcüklü örneklerdendir.

2.1.2. Birleştirme ve iki sözcüklü ögeler Compounding

Aynı ya da değişik sözcük sınıfından iki sözcüğün yan yana kullanılmasıyla dil devrimi ve özleştirme sürecinde Türkçede pek çok kavram yerli ögelerle karşılanmıştır: *Önsöz, ilkokul, sağduyu, bilinçaltı, buzdolabı, yayınevi, başbakan, dalgakıran, işveren*,

uçaksavar, vurdumduymaz, biçerdöver, akarsu vb.

Sözcüklerin bu şekilde birleştirilmeleri, bir araya gelmeleri Türkçe dilbilgisinde 'bileşik', 'tamlama' gibi adlarla adlandırılmakta, bunların özellikleri ayrı ayrı belirlenmeye çalışılmaktadır. Ancak Türkçede tamlama ve bileşiğin üretim süreçlerinde bazı ortaklıklar vardır⁴ ve bunları dilsel ölçütler kullanarak birbirinden ayırdetmek her zaman olanaklı görünmemektedir.

Tamlama ve bileşik ayırımına gitmeksizin aynı dizimde yan yana kullanılan sözcükler arasındaki ilişki *eşdizimlilik* (İng.collocation) olarak adlandırılabilir, sanırız. Eşdizimlilik daha çok anlamca belirlenmesine rağmen bazen kendine özgü özellikler göstermektedir ve birleştirilen sözcüklerin anlamlarından da kolayca çıkarılamamaktadır (Palmer 1986: 76). Bu nitelikteki birimler Martinet tarafından *birleşke birim* (Fr. syntheme) olarak adlandırılmaktadır. Yan yana kullanılan sözcüklerden oluşan bileşik biçimlerin ortak özelliği, anlam birliği göstermeleridir, kalıplaşmış olup olmamaları onların birleşke birim olmalarına engel değildir (Martinét 1985: 114-115).

Türkçenin sözcüklerinde, son on yıldaki yenileşmelerde, bu nitelikteki bileşik biçimlerin kalabalık bir grup oluşturduğu dikkati çekmektedir. Birimleri arasında değişik türden ilişkiler bulunan bu ögeler, kabaca şöyle gruplandırılabilir:

1 (SIF+AD)

doğalgaz
toplulaşım
ortadirek
kesin dönüş
yazarkasa
hayali ihracat
paralı askerlik
toplu konut
sırdaş hesap
iç barış
süper emeklilik
yardımcı doçent
devre mülk
vb.

2 (AD+AD+İY.)

çevre kirlenmesi
yakacak yardımı
seçimbölgesi
kurumlar sınavı
kamu ortaklığı
muzır yasaşı
vergi iadesi
anakent belediyesi
konut sertifikası
maaş katsayısı
çocuk mahkemeleri
kadın kotası
vb.

3 AD(+DURUM)+EY.

konut üretmek
kaynak sağlamak
halka açılmak
dışa açılmak
çağ atlamak
su tutulmak
çağı yakalamak
vb.

1. ve 2. grupta yer alan birleşik biçimlerde genellikle bir *yayılm* söz konusudur. Yayılm (İng. expansion), zorunlu olmayan herşeydir ve "bir sözcüde yer alan ögelerin karşılıklı bağıntılarıyla işlevlerini değiştirmeden o sözcüye eklenen her şeye yayılım denir" (Martinét 1985: 109). Bu tanım, Marchand'ın bileşikler konusunda yaptığı yorumu uymaktadır⁵. Bu yorumda yayılım; B'nin bir bağımsız morfem (sözcük) ve AB = B formülüne dayanan çözümlenebilir bir AB bileşimi olarak belirlenmektedir (Marchand 1969: 11). Bu bilgiler ışığında 1. ve 2. grupta yer alan birleştirmelerden bazıları şöyle açıklanabilir:

<i>doğalgaz</i>	'kullanımda ve ısınmada yararlanılan metan gazı'
<i>toplutaşım</i>	'bir kent halkının ulaşım gereksinmesinin, çok sayıda insan taşımaya elverişli büyük taşıma araçlarıyla karşılanmasını içeren ulaşım dizgesi (<i>Türkçe Sözlük</i> , TDK 1983)'
<i>devre mülk</i>	'yılın belli bir devresinde kullanma hakkına sahip olunan mülk'
<i>çevre kirlenmesi</i>	'doğanın çeşitli atıklar nedeniyle tahrip olması ve kirlenmesi'
<i>paralı askerlik</i>	'para, daha doğrusu döviz ödenerek yapılan ve kısa süreli olan askerlik hizmeti'
<i>kamu ortaklığı</i>	'kamuya ait mallara ortak olma durumu'
<i>muzır yasası</i>	'küçükleri zararlı yayınlardan korumak amacıyla çıkarılan yasa'
<i>bölge valiliği</i>	'bir bölgeye ait her türlü sorumluluğun verildiği ve yetkileri çok geniş olan valilik'

3. grupta yer alan ögeler içinde *çağ atlamak* '(ülke) çok gelişip ilerlemek', iki sözcüğün ayrı ayrı anlamlarından kolayca çıkarılamayacak bir eşdizimlilik özelliğine sahip olup kalıplaşmış bir öge durumundadır. Zaten eşdizimlilik, sadece düşüncelerin bir araya getirilmesi değildir (Palmer 1986: 76). Gerçi bu grupta yer alan öteki örneklerdeki kalıplaşma bu oranda değildir, ancak dizimi oluşturan birimlerin temel anlamlarını yansıttığını da söylemek olanaklı değildir. Örneğin *kaynak sağlamak* 'harcamaları karşılamak üzere bütçeye girdi sağlamak' diziminde birinci; *su tutulmak* '(baraj yapımında) baraj gölünde su biriktirmek'; *konut üretmek* 'Devletin de yardımıyla çok sayıda ve hızlı bir şekilde mesken yapmak'; *halka açılmak* 'bir kuruluşa fon yaratmak amacıyla hisse senetlerinin satışı yoluyla ortaklığın halka yayılması' dizimlerinde ikinci sırada yer alan sözcükler eşdizimlilik sonucu durumsal anlam kazanmışlardır.

Bu üç grup dışında AD+AD yapısındaki *köşedönücü*, *halktaşu*, *tüpbek* ve AD + DURUM+AD yapısındaki *duşa kabin*; EY+EY yapısındaki *çekyat* birleştirmeleri de vardır. Ancak görüldüğü kadarıyla bu yapılarıdaki biçimler, son on yılda ötekiler ölçüsünde değildir. Bu, doğal olarak, dilde bu nitelikteki üretme potansiyelinin ortadan kalktığı anlamında değildir.

Bu arada, birleştirmelerin bazılarının doğrudan eğretilmeli (metaforik) kullanıma sahip oldukları ve böylece sözlükselleşmekte buldukları dikkati çekmektedir. Örneğin *ortadirek* 'bir ahşap yapıda yan, ön, arka direkler yanında kullanılan ve yapının tüm ağırlığını taşıyan direk' kavramından aktarmayla 'toplumun geniş bir bölümünü oluşturan çeşitli meslek gruplarının oluşturduğu orta gelirli kesimi' anlamındadır. *Köşedönücü* ise 'herhangi bir köşeyi dönen kişi' değil 'kısa sürede büyük (maddi) kazançlar sağlamış olan kişi' anlamındadır.

Gerek ad gerekse eylem grubunda ikiden çok sözcükten yapılmış birleştirmeler, genellikle ögelerin anlamıyla kullanılmaktadır: *Birlik (ve) beraberlik içinde olmak*, *enflasyonu aşağı çekmek* 'enflasyon oranını düşürmek', *limon gibi sıkılmak*, *asgari ücreti vergi dışı bırakmak*; *Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu* -ki daha çok fakir fukara fonu olarak kullanılmaktadır-, *imar affı kanunu*, *Türk-İslam Sentezi* gibi. Bu tür birleştirmeler konferans, toplantı, özel gün afişlerinde de sıkça geçmektedir: *III. Uluslararası Kitap Sevenlerin Sorunları Paneli*, *IV. Dilbilim Sempozyumu*, *İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı*, *Türk Dilinin Öğretimi Toplantısı*, *12. Uluslararası Kazı Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu* vb.

2.2. Kısaltmalar *Acronomy*

Bir kavramın adlandırılmasında iki ya da daha çok sözcükten oluşmuş dizimler kullanıldığında dizimi oluşturan sözcüklerin ilk sesleri ya da seslemleri, kimi zaman da dizim içindeki sözcüklerden biri alınarak kısaltmalara başvurulmasına bu dönemde de rastlanmaktadır. Kısaltmalar genellikle tek bir sözcük gibi işlem görmekte⁷, bunlardan türetmeler dahi yapılmaktadır: *YÖK'cü, SHP'li, ANAP'lı, KDV'si içinde...*

Yeni kısaltmaların oluşturulmasında, önceki dönemlerde de görüldüğü gibi çeşitli yollara başvurulmaktadır⁸. Dizimi oluşturan sözcüklerin ilk seslerinin alınmasıyla oluşturulmuş kısaltmaların kalabalık bir grup oluşturduğu söylenebilir: KDV (Katma Değer Vergisi), YÖK (Yüksek Öğretim Kurumu), GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi), DGM (Devlet Güvenlik Mahkemeleri), AKM (Atatürk Kültür Merkezi), BAB (Batı Avrupa Birliği), DYP (Doğru Yol Partisi), SHP (Sosyaldemokrat Halkçı Parti), DSP (Demokratik Sol Parti), MÇP (Milliyetçi Çalışma Partisi), CSO (Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası), İMKB (İstanbul Menkul Kıymetler Borsası), İDSO (İstanbul Devlet Senfoni Orkestrası), AT, (AvrupaTopluluğu), HP (Halkçı Parti)- RP (Refah Partisi) vb.

Dizimi oluşturan sözcüklerin birden çok sesinin, seslemlerinin alınmasıyla, hatta sözcüklerden birinin tümüyle alınmasıyla oluşturulmuş kısaltmalar da bulunmaktadır: SODEP (SOSyal DEMokrat Parti), ANAP (ANAvatan Partisi), TÜSIAD (TÜrk Sanayici ve İşadamları Derneği), TÜYAP (TÜm YAPı Üretim ve Pazarlama), TÛTAV (TÜrk TANıtma Vakfı), TURBAN (TURizmBANKası), TÖBANK (Türkiye Öğretmenler BANKası), VAKIFBANK (Türkiye) VAKIFlar BANKası) vb.

2.3. Anlamsal yeni ögeler

Semantic change *Narrowing*

Anlam daralması, anlam genişlemesi (ve çokanlamlılık), anlam değişmesi olarak adlandırılan anlam olayları, bir bakıma dilde var olan bir sözcüğün yeni bir anlamla kullanılması sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Yeni ögeler üzerinde çalışan araştırıcılar bunu yine sözlüksel birimlerin yaratılmasında bir yol olarak görmekte (Matoré 1953: 141); "semantik neoloji" (néologie sémantique, Guilbert 1975: 59), 'anlam neolojizmi" (néologisme du sens, Bastuji 1974:6) gibi adlarla adlandırmaktadırlar.

Anlamsal yeni öge (semantik neoloji), yeni bir gösteren yaratılmaksızın ortaya çıkan, gösterilen ile ilgili anlam değişimini anlatmaktadır⁹. Anlam değişimleri genel olarak uzun bir süre içinde meydana geldiği (Aksan 1971:146) için son on yılda gözlemlenen anlamsal yeni ögelere kesin değil ancak "oluşmakta olan" gözüyle bakmak gerekir, kanısındayız.

Türkçenin sözcüklerinde göze çarpan az sayıdaki anlamsal yeni ögelerin çoğu siyasal alanda yer almaktadır. Az önce de belirtildiği gibi, bu örneklerde anlam değişiminin tam olarak gerçekleşmediği, söz yerindeyse bir "anlam dalgalanması" nın bulunduğu söylenebilir. Bu nitelikteki birimler içinde *Atatürkçülük, laiklik, milliyetçilik, devrimcilik, ülkücülük, milli görüş, İslamcılar* vb. sayılabilir.

Ben Atatürkçü Değilim (N.Nadi) adıyla kitap yazılıp yayımlanması, *Atatürkçülük* sözcüğünde anlam değişmesi olduğunun tipik belirtisidir. *Milliyetçilik* kavramıyla ilgili

olarak 'Atatürk milliyetçiliği', "Türk milliyetçiliği" adıyla başka türlerden söz edilmesi (örn. bkz.' *Milliyet*, 19.9.1982), gösterilen yönünden farklılığa işaret etmektedir. Devlet protokolündeki resepsiyonların Müslümanların oruç ayı olan Ramazan' da yerini iftar yemeklerine bırakması ve bunun laiklik ile bağdaşıp bağdaşmadığının tartışılması, bu sözcükte de anlam değişmesi yaşanmakta olduğunun belirtisidir. *Devrimcilik* ve *ülküçülük*, son yıllardaki anlamsal yeni öğelerin belki de en ilgi çekici örnekleri durumundadır. 70'li yıllarda politik açıdan iki karşıt grubun (devrimci, ülkücü) kendilerine ad olarak seçtiği bu sözcüklerden ülkücülük, neredeyse pantürkizm ile özdeşleştirilip aşırı sağ görüşte olanları temsil etmiştir. Devrimcilik ise 1980 sonrasında ihtilalcilik olarak anlaşılmiş ve kullanımı neredeyse yasaklanmıştır¹⁰. Bunun yerine reformculuk anlamında Osmanlıca kökenli *inkılapçılık* sözcüğünün kullanımı teşvik edilmiş, böylece hem devrimcilik hem de inkılapçılık sözcüğüne yeni anlamlar yüklenmeye başlanmıştır. Bu arada *milli görüş* ile yalnızca dini/İslamcı görüşün, *İslamcılar* sözcüğünün de sık sık şeriat özlemi içinde olanları anlatmakta kullanılıyor olması, bu öğelerde de anlam değişiminin yaşanmakta olduğunun belirtisidir.

Bu arada son on yılda çıkarılan yasalar ile eskiden beri var olup yasal statüleri değiştirilen kimi kurum, kurul ve makamların adlarının da anlamsal yeni öğeler içinde değerlendirilebileceği düşünülebilir. Örneğin *Türk Dil Kurumu* ve *Türk Tarih Kurumu* önceleri dernek statüsünde iken 1983'te devlet kurumu haline dönüştürülmüştür. Böylece bu kurumların kuruluş özellikleri değiştirilmiş, ancak adları aynı kalmıştır. Bir başka deyişle yeni bir gösteren yaratılmadan gösterilen düzlemindeki pek çok şey değiştirilmiştir.

Benzer durumlar üniversiteler yasası durumundaki YÖK yasasında da bulunmaktadır. *Rektör, dekan, fakülte kurulu, profesör* vb. gösterenler, daha önceki üniversiteler yasasındaki gösterilenleri (tam olarak) anlatmamaktadır.

Anlamsal yeni öğeler içinde, son yıllarda kullanım sıklığı artan *fon, vakıf, özelleştirmek* gösterenleri de söylenmeden geçilemez. *Fon* göstereninin 'belirli bir iş için gerektiğince harcanmak üzere ayrılıp işletilen para' (*Türkçe Sözlük*, TDK 1983) anlamı İngilizcedeki *fund* sözcüğünün etkisiyle genişlemiş, sayıları yüzü aşan fonlarda biriken paralar neredeyse ikinci bir (devlet) bütçe(si) oluşturmuştur (*Nokta*, 8.11.1987). Benzer genişleme İngilizce *foundation*'ın etkisiyle vakıf sözcüğünde de olmuş, kişilerin adına kurulanlar yanında kurumlar adına da çeşitli vakıflar kurulmuştur: *Sevda-Cenap And Vakfı, Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı, Mehmetçik Vakfı, Türk Kadını Güçlendirme Vakfı* vb. 'Bir şeyi özel duruma getirmek ya da özel olarak kullanmak' (*Türkçe Sözlük*, TDK 1983) anlamındaki *özelleştirmek*, son yıllardaki ekonomik uygulamalarda İngilizcedeki *privatization* sözcüğünden etkilenmeyle 'devlet kuruluşlarının, özellikle kamu iktisadi kuruluşlarının özel kişi ya da kuruluşlara geçmesi' durumunu anlatmak üzere sıkça kullanılır olmuştur.

2.4. Ödünçlemeler *Borrowing*

Son yıllarda Türkçenin sözcük varlığında göze çarpan ödünçlemelerin çoğunun İngilizceden yapıldığı dikkati çekmektedir¹¹.

Tarihsel süreç içinde Türkçe pek çok dilden ödünçlemeler yapmıştır. Ancak Cumhuriyet

döneminde gerçekleştirilen dil devrimi ve özleştirme sonucunda bunların pek çoğu, yerlerini Türkçe ögelere bırakmıřtır¹². 1981 yılında yaptığımız bir istatistikte gazetelerin haber dilinde % 72 ile % 83 arasında değişen oranlarda Türkçe sözcük kullanıldığını saptamıştık.

Son on yılda günlük yaşamda ve kitle iletişim araçlarında kullanılan ödünclemelere şunlar örnek gösterilebilir:

<u>Yiyecekler</u>	<u>Ekonomi</u>	<u>Çeşitli</u>
hamburger	yuppi (yuppy)	data, klip
cheeseburger	mastercard	graffiti, soul rock
donut	eurocard	kompakt disk, punk
wafel	telecad	play-off, magic box
rozbif	eximbank	snack bar, hooligan
hot dog	interbank	laser
fast food	on line	printer
vb.	vb.	vb.

İngilizce dışındaki dillerden yapılan ödünclemelerin bu dönemde oldukça az olduğu söylenebilir. *Glasnost* ve *perestroyka*, Doğu bloku ülkelerindeki büyük değişikliğin sonucunda, pek çok dile olduğu gibi Türkçeye de Rusçadan yapılan ödüncleme olarak girmiştir. Türkçede ayrılcı ilk kavram için *açıklık* (*politikası*), ikincisi için ise *yeniden yapılanma*, çeviri öge olarak kullanılmaktadır. Bu arada Fransızca söyleyişle ödünclenen *bienal*, *entegrasyon*, *konvertibilite*, *dijital* vb. türünden sözcüklere de rastlanmaktadır. *Neskafe* (nescafé) sözcüğü *Jacobs*, *Maxwell* gibi bir kahve markası iken genelleşmeye başlamış, tüm suda eriyen kahvelerin adı olarak yaygın biçimde kullanılır olmuştur. Bu arada *hazır kahve birleşigi* de bir yandan kullanılmaktadır.

Şimdi, yukarıdaki listede örnek verdiğimiz ödünclemelerin söylenişleriyle ilgili bir noktaya değinmek istiyoruz: Türkçeye yapılmış ödünclemelerde aslı İngilizce olan sözcükler gerçekte Fransızca imiş gibi söylenmişken (Başkan 1977: 66) son on yılda ödünclenen sözcükler İngilizce söyleyişleriyle yerleşmeye başlamıştır: (rozbif/, /hat dog/, /danıt/, /pank/, /onlayn/, /snek bar/, (me:cik baks/, /kompakt disk/, /va:fil/, çi:zburger/ vb.

Bir yandan telefon, televizyon, tel(e)graf gibi Türkçeye eskiden yapılmış ödünclemelerden tanıdığımız Yunanca kökenli *tele* sözcüğü *telecad*, *telefaks* gibi yeni ödünclemelerde de geçtiğinden ayrı bir sözcük olarak da birleşiklerde yer almaya başlamış *teleişlem* böylece ortaya çıkmıştır. 'Call girl' kavramını karşılamak üzere telefon sözcüğünün ilk parçasının da etkisiyle *telekız* birleştirmesinin yapımı, bu birimin yaygınlaştığına tanıktır.

Buna benzer bir durum *-matik*'te görülmektedir. Türkçeye Fransızcadan ödünclenen *otomatik* sözcüğüne örneksenerek yapılmış olabileceğini sandığımız *bankamatik*, böyle bir sözcük olsa gerektir. Ancak *-matik* biçimbirimi, çeşitli firmalar tarafından üretilen deterjanlarda sıkça kullanılmakta ve bunların otomatik makineler için olduğunu anlatmaktadır: *omomatik*, *alomatik*, *fabmatik* (omo, alo, fab bir marka adıdır) vb¹³.

3. Yeni ögelerin oluşmasında çevrinin etkisi

İçinde bulunduğumuz iletişim çağında yeryüzünün herhangi bir yerinde ortaya çıkan yenilikten anında öteki toplumların da haberi olmakta, sonuçta yeniliklerden diller de etkilenmektedir. Bu hızlilik nedeniyle kimi kez yeni kavramın karşılığı olan gösteren olduğu gibi alınmakta ve bu durumda dilde ödünçlemeler artmaktadır, kimi kez de yeni kavramın karşılığı olan sözcüğün anlamı dilin kendi ögeleriyle anlatılmakta ve çeviri ögeler ortaya çıkmaktadır.

Türkçenin sözvarlığında ortaya çıkan yeni ögeler içinde hem dünyadaki olayları ve değişiklikleri anlatan hem de Türkiye çapında en büyük değişikliklerden birinin yaşandığı ekonomi alanında günlük dile girmiş pek çok çeviri ögeye rastlanmaktadır.

Çeviri ögeler içinde tek sözcüklü olanlar oldukça azdır. *Yeşiller* 'Alm. die Grünen', *dazlaklar* 'İng. skinheads, Alm. Skinheads'tek sözcüklü çeviri ögelere örnek gösterilebilir.

Çeviri ögeler genellikle iki ya da daha çok sözcükten oluşmaktadır¹⁴. Bunlar içinde kitle iletişim araçlarında kullanılan ve ekonomi alanına ait olanlar büyük bir çoğunluk oluşturmaktadır. Örnekler: *Piyasa ekonomisi* 'İng. market economy'¹⁵, *sermaye piyasası* 'İng. capital market', *serbest bölgeler* 'İng. free zones', *ekonomik birlik* 'İng. economic union', *dış yardım* 'İng. foreign aid', *gelir dağılımı* 'İng. income distribution', *devlet tahvili* 'İng. government bond', *fiyat kontrolü* 'İng. price control', *Dünya Bankası* 'İng. The World Bank', *ekonomik kalkınma* 'İng. economic development', *Uluslararası Para Fonu* 'İng. International Monetary Fund', *katma değer vergisi* 'İng. value added tax', *çokuluslu şirketler* 'İng. multinational corporations', *dış borç yükü* 'İng. foreign debt burden', *serbest dış ticaret politikası* 'İng. free foreign trade policy', *yap-işlet-devret* 'İng. build-operate-transfer' vb.

Avrupa Topluluğu ile ilgili kavramların pek çoğu da Türkçeye İngilizceden çevrilmiştir *Avrupa Topluluğu* 'İng. European Community', *gümrük birliği* 'İng. customs union', *katma protokol* 'İng. additional protocol', *geçiş dönemi* 'İng. transitional stage', *serbest dolaşım* 'İng. free movement' vb.

Çeşitli alanlarda kullanılan ögeler içinde Batı dillerinin, özellikle İngilizcenin etkisiyle oluşturulmuş ögelerden aşağıdakiler anılabilir: *Doğalgaz* 'İng. natural gas', *uydu yayını* 'İng. satellite broadcast, Alm. Satelliten-programm', *çanak anten* 'İng. dish antenna', *kablo televizyon/kablolu televizyon* 'İng. cable television, Alm. das Kabelfernsehen', *yabancılar yasası* 'Alm. das Auslaendergesetz', *seyahat acentası* 'İng. travel agency', *uzaktan kumanda* 'İng. remote-control, Alm. Fernsteuerung, Fernbedingung', *körfez ülkeleri* 'İng. gulf states, Alm. Golfstaaten', *kara pazartesi* 'İng. black monday', *doğum kontrolü* 'İng. birth control, Alm. Geburtenkontrolle', *mektupla öğretim* 'Fr. enseignement par correspondance' (Guilbert 1975: 255), *bilgi toplumu* 'İng. information society', *Dünya Tüketici Günü* 'İng. World Consumers' Day' vb.

4. Sonuç

Başta da belirtildiği gibi bir dilin sözvarlığı, o dili konuşan toplumun aynası gibidir. Toplumda ve dünyada ortaya çıkan her değişiklik yeni ögeler sayesinde dilde de anlatım bulmaktadır. Bu eşdeğerlik şöyle de ifade edilebilir: Dildeki yenileşmeler aynı zamanda

toplumdaki ve dünyadaki yenileşmeleri anlatır.

Son on yılda Türkiye'de sosyopolitik ve ekonomik alanda pek çok değişiklik yaşanmıştır. Başta kültürel alışkanlıklar olmak üzere değerler dizgesinin değişimi, geniş çaplı bir toplumsal değişmeye yol açmış, doğal olarak Türkçe de bundan payını almıştır.

"İslamcı hareketin gelişip yükselmesi Türkiye'nin sosyo-politik yaşamında son on yılın en önemli olaylarından biri sayılabilmektedir" (Şaylan 1990:25). Bu olgu büyük çapta siyasal kavramlarda, gösterilenin farklı algılanması biçiminde değişikliğe yol açmış ve anlamsal yeni ögelerin örneklerini daha çok bu yöndeki değişim oluşturmuştur¹⁶. Ancak İslamcı hareketin gelişip yükselmesine koşut biçimde, kitle iletişim araçlarında Arapça ve Farsça ögelerin kullanımında büyük bir artış olduğu görülmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu nitelikteki anlamsal yeni öge örneklerinin on yıl gibi kısa bir süre içinde tüm olarak yerleştiği de söylenemez. Ancak bu sözcüklerde bir "anlam dalgalanması" olduğu kesindir. Ayrıca anlamsal yeni öge örneklerinde zaman zaman İngilizcenin etkisi de dikkati çekmektedir.

Öte yandan ekonomik alanda ve günlük yaşamda kullanılan yeni ögelerde büyük çapta Batı etkisi görülmektedir. Bu etki hem ödünçlemelerde hem de çeviri ögelerde belirgindir. Ekonomi alanındaki yeni ögelerin hemen hepsini dizimsel açıdan birleştirmeler oluşturmaktadır ve çoğu çeviri yoluyla ortaya çıkmıştır. Günlük yaşamda yer alan kavramların karşılıkları ise genellikle ödünçleme yoluyla Türkçede de kullanılmaktadır.

Gerek çeviri gerekse ödünçlemelerde 1980 sonrasında Türkçenin en çok etkilendiği dil İngilizcedir. Daha önceki yıllarda, sözcükler İngilizceden de alınsa çoğunlukla Fransızca söyleyişle Türkçede yerleşirken bu dönemde ödünçlenenler İngilizce söyleyişle de yerleşir olmuş, bu etki yazıma da yansımıştır: *Cheeseburger, wafel, fax, weekend, punk* örneklerinde görüldüğü gibi. Kısacası ödünçlemelerde İngilizcenin etkisi hem söyleyiş hem de yazımda söz konusudur. Öyle ki kısaltmalarda bile zaman zaman Türkçe ve İngilizce söyleyişle karşılaşılmaktadır. IMF (International Monetary Fund) için hem /imefe/hem de /ayemef/ sesletimi duyulmaktadır.

Yeni ögelerin üretimi açısından sonuç olarak řu söylenebilir: Türkçede son on yıl içinde türetme yoluyla az sayıda kavram karşılıklı bulunmuştur. Bir başka deyişle tek sözcükten oluşan yeni ögeler fazla değildir. Hatta ödünçlemelerde bile zaman zaman aynı durum sezilenmektedir. Türkçenin söz varlığında son on yıldaki en ilgi çekici özellik, yeni ögelerin *birleştirme* (İng. combination) şeklinde oluşmasıdır.

Notlar

* 15-17 Ağustos 1990 tarihlerinde Londra'da yapılan 5. *Türk Dilbilim Kongresine* sunulan "The New Elements in the Turkish Vocabulary (Neologism in Turkish)" başlıklı bildirinin Türkçesidir.

1. Matoré (1953:41) bunlara ek olarak sözcük türünün değişmesi yoluyla da yeni ögelerin ortaya çıktığını belirtmekte; *ideal*'in uzun süre sıfat olarak kullanıldıktan sonra 1830'dan itibaren ad olarak da kullanılmasını buna örnek göstermektedir.

2. Yeni öge tanımında yer alan görüşlerin sözlüksel yaratımların türlerine de yansıdağı görülmektedir. Örneğin Bastuji (1974:6), iki tür yeni öge ayırdetmektedir. Bunlardan olağan yeni öge (*néologisme ordinaire*), yeni bir anlam ve biçim bütünlüğü sağlarken "anlam neolojizmi" (*neologisme de sens*), daha önce oluşturulmuş bir biçim için yeni bir

anlamın benimsenmesi olarak açıklanmaktadır. Sözvarlığındaki yeni yaratımlar üzerine geniş kapsamlı bir araştırma yapmış olan Guilbert, öncelikle adlandırıcı (dénominate) ve biçimsel (stylistique) olmak üzere iki tür yeni öğeden söz etmektedir. Bunlardan ilki yeni bir nesneye, yeni bir kavrama ad verme (denomination) gerekliliği olarak açıklanmaktadır ki bu Bastuji'nin olağan yeni öge terimine uygunluk göstermektedir. Biçimsel yeni öge yaratımları konusunda ise Guilbert; yeni bir dilsel ögenin değişik bir anlatma biçimini ortaya koymasından, bunun sözel yaratım gücüne ve anlatım özgürlüğüne bağlı olduğuna, sözel yaratımları yazarlar kadar herkesin de gerçekleştirebileceğinden söz etmektedir (Guilbert 1975: 40-43).

Bizim Türkçedeki yeni öğeleri değerlendirmede uygulayacağımız gruplandırma, ana başlıkları bakımından kısmen Guilbert'in başka açidan yaptığı gruplandırmaya benzemektedir. Araştırmacı bu gruplandırmada sesbilimsel, dizimsel, anlamsal ve ödünçleme olmak üzere dört yeni öge türü ayırdetmektedir (Guilbert 1975: 59). Dildeki sözcük oluşturma süreci, üretkenlik ve bununla ilgili olarak yeni öge türleri konusunda Marchand, Bauer, Lyons, Tournier vb.nin görüşleri hakkında toplu bilgi için ayrıca bkz. Lipka 1990: 92-94.

3. Cumhuriyet dönemindeki Türkçenin söz varlığındaki yeni öğeler ile tutunmamış öneriler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. İmer 1976: 97-102.

4. Türkçedeki tamlama ve bileşiklerin üretim koşullarındaki bazı ortaklıklar ve konuyla ilgili önceki yaklaşımların tartışılması hakkında bilgi için bkz. Uzun 1990: 11-23.

5. Marchand (1969: 11); *boat*, *blind* ve *write* sözcüklerinin biçimsel olarak uzamasıyla oluşan *steamboat*, *colorblind* ve *rewrite* bileşiklerinin yayılım (İng. expansion) olarak terimleştirildiğini belirtmekte ve formülünü önermektedir.

6. Demircan (1978: 264-265); "tamlama yalnızca ad ile onu tamlayabilen sözcükler arasında değil, eylem ve sıfat ile tamlananları arasında da var olan ilişkidir" diyerek bu nitelikteki birimlerin tamlama sayılabileceğini belirtmektedir. Ancak, bu yaygın bir anlayış değildir.

7. Kısaltmalar ve yeni sözcükler konusunda bilgi için bkz. Guilbert 1975: 274-278.

8. Kısaltmaların oluşumunda Türkçedeki genel eğilimler ve öneriler konusunda bilgi için bkz. Atabay 1980: 576-580.

9. Anlamsal yeni öge konusunda bilgi için bkz. Guilbert 1975: 64-88; Bastuji 1974: 6-19.

10. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu 1 Şubat 1985 tarihinde bir genelge yayınlayarak 205 sözcüğün, bu arada bu sözcüğün kullanımından da kaçınılmasını istemiştir. Bilgi için bkz. *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1985. Aynı yıllarda ders kitaplarında da kullanılmaması istenen bu sözcüklerin üzerindeki yasağın kalkacağına yönelik haberler gazetelerde yer almaktadır. Bkz. *Güneş*, 18 Mayıs 1990.

11. İngilizceden Türkçeye yapılan ödünçlemeler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Başkan 1977: 65-74.

12. Başlangıçtan itibaren Türkçe üzerindeki yabancı dillerin etkisi, dil devrimi ve özleştirme konularında ayrıntılı bilgi için bkz. İmer 1976.

13. Şimdilik bireysel bir kullanım örneği olarak değerlendirilse de *dokunmatik* sözcüğünün ortaya çıkışı (İ. Selçuk, "Dokunmatik", *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1990), bu biçimbirimim yaygınlaşmakta olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

14. Aksan (1962: 215), "Çevirme kelimelerin en büyük kısmı, birleşik kelime, deyim ve çeşitli kelimelreden bir araya gelen kalıplaşmış sözler gibi çok üyeli unsurlardır. Öte yandan bu gibi unsurların başka dilden çevrilme olup olmadığının kestirilmesi, tek üyeli şekillerden daha kolaydır. Çünkü benzerlik gösteren unsurlar ve dolayısıyla benzerlik ihtimali birden ikiye, üçe çıkmış olur" demektedir.

15. Ekonomi alınındaki terimlerin çoğunun ve Avrupa Topluluğu ile ilgili kavramların İngilizcede karşılıkları Öcal 1989'dan alınmıştır.

16. Türk-İslam Sentezi adıyla 1980 sonrasında ortaya çıkan eğilimin başlıca anahtar sözcüklerinde bu, açıkça görülmektedir: "Türk-İslam Sentezi: Din-devlet (birliği), millet: din cemaati (ümmet), milli kültür: İslam kültürü (ümran), milliyet: İslamiyet, milliyetçilik: İslamcılık, Türk milleti: % 99'u Müslüman Türkler, laik (lik): din düşmanlığı, hümanizma, ilim: Kuran'daki bilgiler, (vahiy)" (*Cumhuriyet*, 20 Nisan 1987).

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1962). "Anlam alışverişi olayları ve Türkçe": *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Beleten 1961*, 207-273.
- Aksan, D. (1971). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, Ankara DTCF.
- Atabay, N.-A.Çam-S.Özel (1980). "Türkçede kısaltmalar sorunu": *Türk Dili*, XLI/348, 576-580.
- Bastuji, J. (1974). "Aspects dela neologie semantique": *Langages: La neologie lexicale*, Didier-Larousse, 6-19.
- Başkan, Ö. (1977). "Lexical transfer from English to Turkish": *Materialia Turcica*, Band 3, 65-74.
- Demircan, Ö.(1978). "Bileşik sözcük ve bileşik sözcüklerde vurgu" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Beleten 1977*, 263-275.
- Guilbert, L. (1975). *La créativité lexicale*, Paris-Larousse.
- İmer, K. (1976). *DildeDeğişme ve Gelişme AçısındanTürk Dil Devrimi*, Ankara TDK.
- Lipka, L. (1990). *An Outline of English Lexicology*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- Marcellesi, Ch. (1974). "Néologie et fonctions du langages": *Langages: La néologie lexicale*, Didier-Larousse, 95-102.
- Marchand, H.(1969).*The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. A Synchronic-Diachronic Approach*, München C.H. Beck'scheVerlagsbuchhandlung (ikinci baskı).
- Martinét, A.(1985).*İşlevsel Genel Dilbilim*(orijinal adı:Éléments de linguistique générale) çev.: B. Vardar,Ankara, Birey ve Toplum Yayınları.
- Matoré,G. (1953). *La méthode en lexicologie*, Paris, Didier.
- Mortureux, M. -F. (1974). "Analogie "créatrice", formelle et sémantique": *Langages: La néologie lexicale*, Didier-Larousse, 20-33.
- Öcal, T. ve ö. (1989). *Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü*, Ankara, Verso Yayıncılık.
- Özel, S. (1977). *Türkiye Türkçesinde Sözcük Türetme ve Birleştirme*, Ankara TDK.
- Palmer, F.R. (1986). *Semantics*, Cambridge University Press (İkinci baskı).
- Şaylan, G. (1990). "Toplumsal değişime tepki" (Ş.Mardin'in Religion and Social Change in Modern Turkey adlı kitabını tanıtmaya): *Cumhuriyet Kitap Eki*, 11 Mayıs 1990, 25.
- Uzun, N.E. (1990). "Türkçe dilbilgisinde 'tamlama' ve'bileşik' sorunu": *IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri*, yay.:A.S.Özsoy-H. Sebüktekin, Boğaziçi Üniversitesi yayını, 11-23.
- Vardar, B. (1977). "Toplumsal ve dilsel açıdan yeni sözcükler":*Dilbilim I* 1976, 154-171.